

The article reveals the advantages of introducing the method of projects into the study of "Psychophysiology" by future bachelors of Psychology. The methodology of the project method, its goals, objectives and the impact on the professional training of future bachelor of psychology is described.

Key words: professional training of future bachelor of psychology, "Psychophysiology", project method.

УДК 159.9

*Чеботарьов М. К., Пономарьов О. С.,
м. Харків, Україна*

ПСИХОЛОГІЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Істотне зростання значення людської відповідальності у забезпеченні можливості нормальної життєдіяльності соціуму, цивілізаційного розвитку і збереження навколишнього природного середовища

вимагає всебічного й ретельного дослідження сутності самого феномену відповідальності і його психологічної природи. Ця вимога зумовлена тісними зв'язками феномену відповідальності з психікою людини, з її індивідуальними психологічними характеристиками та її психічними станами і переживаннями, які особливо чітко проявляються саме у ситуаціях, які, власне, і вимагають від людини відповідального вибору характеру діяльності й поведінки.

Переживання людини за свої слова, дії та поведінку, за їх можливі наслідки і вплив на подальший розвиток ситуації не тільки визначаються її психічними рисами і станами, але й, у свою чергу, активно впливають на психіку людини та на її психічний стан. Уявляється цілком зрозумілим, що почуття відповідальності, яке тією чи іншою мірою має бути притаманне кожному, саме по собі створює додаткове психологічне навантаження на людину. Воно здатне викликати у неї стан напруженості і тривожності, що може ставати чинником, який породжує помилковість її дій і рішень. В той же час такі помилки можуть призводити до аварійних ситуацій, наносити

шкоду життю і здоров'ю людей й істотні матеріальні збитки.

Ось чому сам феномен відповідальності і його психологічні аспекти цікавлять багатьох психологів і педагогів, тим більше, що сьогодні одним із вкрай важливих завдань системи освіти постає формування і розвиток відповідальності учнів і студентів як визначальної передумови успішного їхнього життя й діяльності, як можливості мінімізації помилок. Далеко не випадково відповідальність є об'єктом дослідження, в тому числі у сфері психології особистості, психології її діяльності та взаємовідносин людини і групи, з якою їй доводиться контактувати. Таким чином, сам онтологічний статус відповідальності може бути охарактеризований як складне не тільки індивідуальне, але й соціально-психологічне явище, пов'язане з етичними нормами і правилами, прийнятими в даному конкретному суспільстві.

Таке розуміння відповідальності зумовило широкий спектр робіт, в яких розглядаються феномен відповідальності та її різновиди і прояви у практиці суспільного життя. Як приклад, можна навести системну

роботу К. Муздибаєва [2]. Важливі психологічні аспекти відповідальності в системі професійної компетенції сучасного фахівця були проаналізовані й нами в роботі [4]. Проблеми дослідження відповідальності як важливої соціально-психологічної якості людини розглядає М. В. Савчин [5].

Психологічну сутність відповідальності різні автори визначають по-різному. Так, психологічний словник трактує її як «здійснюваний у різних формах контроль над діяльністю суб'єкта з точки зору виконання ним прийнятих норм і правил» [1, с. 224]. Автори словника визначають феномен відповідальності специфічною для зрілої особистості формою саморегуляції та самодетермінації, яка виражається в усвідомленні себе як причини скоєних вчинків та їх наслідків і в усвідомленні та контролі своєї здатності виступати причиною змін (або протидії змінам) у навколишньому світі та у власному житті.

Нам вже доводилося писати, що «в психології відповідальності звичайно прийнято розрізняти зовнішні форми контролю і внутрішні механізми саморегуляції» [4, с. 41]. При цьому зовнішні форми контролю покладають на людину відповідальність за результати її діяльності, за її

вчинки й поведінку. Такими формами звичайно виступають дисципліна, прийняті норми й порядок, система суспільних санкцій до їх порушників. В той же час внутрішні механізми саморегуляції полягають у глибокому усвідомленні людиною необхідності й характеру її ставлення до своїх завдань і обов'язків перед людьми й суспільством, ставлення до природи в процесі своєї діяльності, поведінки та спілкування з іншими людьми.

Необхідно підкреслити, що відповідальність людини формується й розвивається у складній взаємодії різноманітних процесів і явищ. Одним з визначальних серед них виступає відповідальність держави і суспільства перед індивідом, яка зумовлює його відповідальність перед ними як цілком природну його реакцію на їхнє ставлення до нього. Увагу дослідників привертає й таке явище, як атрибуція відповідальності. Його сенс полягає у своєрідному приписуванні тим чи іншим обставинам відповідальності за наслідки різних подій. При цьому людина звичайно оцінює вплив на них зовнішнього середовища чи інших людей немовби з позиції стороннього спостерігача. Тим самим вона навіть певну

частку своєї провини прагне перекласти на інших людей чи на обставини.

Одним з характерних проявів атрибуту відповідальності виступає також певне перебільшення людиною своїх заслуг і свого внеску в успіхи, а свої позитивні вчинки, їхні очікувані чи бажані результати і наслідки людина звичайно приписує своїм особистісним рисам і якостям, своїм умінням та здібностям. А у тому ж разі, коли вона не отримує очікуваного схвалення, у людини утворюється стійке переконання, що її заслуги та її саму оточення з якихось причин явно недооцінюють.

Як складне індивідуально соціальне психологічне утворення, сама відповідальність здатна концентруватися у складних ситуаціях, а проявами цієї концентрації виступають різні групові помологічні ефекти. Детальний об'єктивний аналіз самооцінки таких групових ефектів, спрямованих на подолання проблемних ситуацій, здійснювали Д. М. Вегнер і Д. Шефер [6].

Системно феномен відповідальності досліджується представниками так званої екзистенційної психології, одним з яскравих представників якої є В. Франкл. Він розглядає відповідальність як важливий екзистенціал

людського існування поряд з її культурою, духовністю і свободою.

За допомогою складної ієрархічної моделі процесу особистісної саморегуляції Є. Р. Калітєвський та Д. А. Леонтєв досліджують феномен відповідальності як внутрішню саморегуляцію зрілої особистості, причому ця саморегуляція вважається опосередкованою ціннісними орієнтаціями. Тому ціннісний підхід дозволяє виокремити й такий психологічний аспект відповідальності, яким Л. Г. Подоляк і В. І. Юрченко вважають «здатність особистості розуміти відповідність результатів своїх дій поставленим цілям, визнаним у суспільстві або у колективі нормам, в результаті чого виникає відчуття співучасті у спільній праці, а при невідповідності – почуття невиконаного обов'язку, готовність індивіда визнати, що саме він є причиною наслідків власної поведінки й діяльності» [3, с. 258].

Ще одним цікавим психологічним аспектом відповідальності слід вважати й таке поширене явище, як негативне переживання людиною можливості невдачі чи навіть неповного отримання очікуваного результату певних її рішень, дій чи вчинків. Однак психологічна практика розробила спеціальні методи діагностування

мотивації особистості на уникнення невдач, які допомагають уникнути чи запобігти переживанню невдачі. Ці методи дозволяють оцінити рівень захисту від налаштованості на невдачу, свідомо і цілеспрямовано підвищувати цей рівень. Це вкрай важливо, бо сама відповідальність повинна передбачати впевненість людини у собі та своїх здібностях і можливостях. Більш того, ця впевненість постає одним з основних джерел відповідальності й її неодмінним складником.

Підвищенню впевненості людини у собі та у своїх силах сприяє її вміння і прагнення неупереджено аналізувати й оцінювати свої минулі як невдачі та їх наслідки з відвертим визнанням своєї провини, так і минулі успіхи без надмірного перебільшення свого внеску у їх досягнення. Така оцінка повинна викликати у людини не внутрішній конфлікт, а здатність виявити, урахувати та усунути чинники і обставини, які й породжують невдачі та негативні наслідки.

Психологічні особливості відповідальності людини, як ми зазначали дещо раніше, «можна оцінити, простеживши її поведінку в ситуаціях інформаційної невизначеності та ризику. Як свідчать численні

дослідження такої поведінки, в тому числі й виконані авторами, існує досить широкий спектр варіантів від безоглядної готовності ризикувати до чіткого прагнення будь що уникнути всілякого ризику» [4, с. 47]. Саме в таких ситуаціях проявом відповідального ставлення стає всебічна оцінка ризику, його доцільності та можливостей управління ним. Вибір же ризикової стратегії дій і поведінки без достатнього її обґрунтування не тільки є проявом безвідповідальності, а й частіш за все робить цей ризик не виправданим, а тому й недоцільним.

Таким чином, феномен відповідальності значною мірою виступає як специфічний прояв психологічних характеристик особистості й тісно пов'язаний з її професіоналізмом, моральністю й ціннісними орієнтаціями.

Список літератури: 1. Краткий психологический словарь / Сост. Л. А. Карпенко; Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с. 2. Муздыбаев К. Психология ответственности. Изд. 2-е, доп. / К. Муздыбаев. – М.: Либроком, 2010. – 248 с. 3. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи: Практикум:

Навч. посібник / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – К.: Каравела, 2008. – 336 с. 4. Пономарьов О. С. Відповідальність в системі професійної компетентності фахівця: навч.-метод. посібник / О. С. Пономарьов, М. К. Чеботарьов. – Харків: Підручник НТУ «ХПІ», 2012. – 220 с. 5. Савчин М. В. Проблеми вивчення відповідальності як соціально-психологічної якості людини / М. В. Савчин // Педагогіка і психологія. – Вісник АПН України, 1994. – № 4. – С. 30-37. 6. Wegner D. M. The Concentration of Responsibility: An Objective Self-Awareness Analysis of Group Size Effects in Helping Situations / D. M. Wegner, D. Schaefer // Journal of Personality and Social Psychology. – 1978. – vol. 36. – № 2. – P. 147-155.

Bibliography (transliterated): 1. Karpenko, L. A. (1985) *Kratkij psihologicheskij slovar*; A brief psychological dictionary Pod obshh. red. A. V. Petrovskogo, M. G. Jaroshevskogo. M.: Politizdat, 431 s. in Russian. 2. Muzdybaev, K. (2010) *Psihologija otvetstvennosti*. Psychology of responsibility Izd. 2-e; M.: Librokom, 248 s. in Russian. 3. Podoliak, L. H. Yurchenko, V. I. (2008) *Psykhohiia vyschoi shkoly: Praktykum: navch. posibnyk*. Psychology of Higher School: Practicum: Teach. manual K.:

- Karavela, 336 s. in Ukrainian. 4. Ponomar'ov, O. S. Chebotar'ov, M. K. (2012) *Vidpovidal'nost' u systemi profesijnoi kompetentnosti fakhivtsia: navch.-metod.* Responsibility in the system of professional competence of a specialist: teaching method Posibnyk. Kh.: NTU «KhPI», 220 s. in Ukrainian. 5. Savchyn, M. V. (1994) *Problemy vyvchennia vidpovidal'nosti iak sotsial'no-psykholohichnoi iakosti liudyny.* Problems of studying responsibility as a socio-psychological quality rights Pedagogika i psykholohiia. № 4. K.: Visnyk APN Ukrainy, S. 30-37. in Ukrainian. 6. Wegner D. M. The Concentration of Responsibility: An Objective Self-Awareness Analysis of Group Size Effects in Helping Situations / D. M. Wegner, D. Schaefer // *Journal of Personality and Social Psychology.* – 1978. – vol. 36. – № 2. – P. 147-155.

Чеботар'ов М. К., Пономар'ов О. С.

ПСИХОЛОГІЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Відповідальність як суто людський феномен відіграє вкрай важливу роль у життєзабезпеченні індивіда і

соціуму. Вона є специфічною формою саморегуляції діяльності й поведінки людини та усвідомлення нею себе як причини своїх вчинків та їх наслідків. Відповідальність означає готовність людини до відповідної реакції на ці вчинки та наслідки з боку зовнішнього відносно неї світу, насамперед її безпосереднього оточення.

Ключові слова: відповідальність, психологічні аспекти, психічні стани, переживання, саморегуляція.

Chebotaryov M. K., Ponomaryov O. S.

PSYCHOLOGY OF THE RESPOSIBILITY

Responsibility as a purely human phenomenon plays an extremely important role in the life support of the individual and society. It is a specific form of self-regulation of the activity and behavior of a person and awareness of himself as the causes of his actions and their consequences. Responsibility means a person's willingness to react appropriately to these actions and consequences on the part of the world external to him, first of all his immediate environment.

Keywords: responsibility, psychological aspects, mental states, experiences, self-regulation.

Чеботарев М. К., Пономарев А. С.

ПСИХОЛОГИЯ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Ответственность как сугубо человеческий феномен играет крайне важную роль в жизнеобеспечении индивида и социума. Она является специфической формой саморегуляции деятельности и поведения человека и осознания ним себя как причины своих поступков и их последствий. Ответственность означает готовность человека до соответствующей реакции на эти поступки и последствия со стороны внешнего относительно него мира, прежде всего его непосредственного окружения.

Ключевые слова: ответственность, психологические аспекты, психические состояния, переживания, саморегуляция.